

DİN VE KAPİTALİZM

Hüsniye CANBAY TATAR*

Özet

Din, bir madalyonun iki yüzü gibi, hem bireye hem de topluma hitap eder. Kutsalla birey arasındaki bağ, din vasıtasıyla kurulur. Ama bu bireyin şahsi dünyası ile sınırlı kalmaz. Bireyin toplumsal bir varlık olması, Kutsala ilişkin tecrübelerini toplumsal alana taşımaya yol açar. Dinin mesajlarının toplumsal hayatla da ilişkili olması, toplumsal yapı üzerindeki etkisini kuvvetlendirir. Dine ister olumlu isterse olumsuz bir bakışa sahip olunsun, toplum üzerine olan etkisi hususunda düşünürler hemfikirdirler. Konu kapitalizm olduğunda olumsuz bakış dinin kitleleri uyuşturucu etkisinden hareket ederken; diğerleri kapitalizmin ortaya çıkışında oynadığı role vurgu yapmaktadırlar. Kapitalizmin hangi din ya da hangi dinî idrak tarzından etkilenecek ortaya çıktığı konusunda ise iki farklı fikir ortaya çıkmaktadır: Weber, Protestanlık üzerinde dururken, Sombart asıl etkinin Yahudilikten geldiğini iddia eder. Makalemizde söz konusu etkiler, eleştirileri ve farklı boyutlarıyla ele alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Din, Kapitalizm, Protestanlık, Yahudilik*

RELIGION AND CAPITALISM

Abstract

Like the two sides of a coin, religion appeals to both the individual and society. A connection between the sacred and the individual is established through religion. However, this is not limited to the personal world of the individual. As the individual is a social entity, this causes him to carry his experiences related to the Sacred into the social sphere. As the messages of religion are relevant to social life, this empowers its effect on the social structure. Religion is viewed either positively or negatively; philosophers are of the same opinion regarding its effect on society. When it comes to capitalism, while negative perspective moves from the mass narcotic effect of religion, others emphasize its role in the emergence of capitalism. There are two different views arising as to under the influence of which religion and religious intellect did capitalism occur. While Weber emphasizes Protestantism, Sombart claims that the actual effect comes from Judaism. In our article the mentioned effects will be analyzed by evaluation from critics and different dimensions.

Key Words: *Religion, Capitalism, Protestantism, Judaism*

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-mail: hcanbaytatar@yahoo.com.tr

GİRİŞ

Batı dillerinde bir işi dikkatle, tekrar tekrar yapmak ve bağlanmak anlamına gelen din, insanların Tanrıya ve birbirlerine korku ve saygıyla bağlılığını ifade etmektedir. Sosyolojik açıdan din, genellikle aslî ve fonksiyonel olmak üzere ikili bir tasniften hareketle tarif edilmektedir. Dinin aslî tariflerinde, dinin sahip olduğu kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü özelliklerine dikkat çekilir. Fonksiyonel din tariflerinde ise, dinin fert ve cemiyet hayatında ifa ettiği işlevlerinden hareket edilir.¹ Bu yaklaşıma göre dinin açık işlevi kurtuluşa ulaştırmaktır. Amaçlanmayan işlevi ise ortak değerler oluşturmak suretiyle sosyal bütünleşmeye zemin hazırlamak, dolayısıyla bir kimlik kazandırmaktır. Olumsuz yaklaşımda ise din, kolektif kimliği pekiştirici bir hile, bir sömürü aracı, acıları teskin edici kandırmaca, kaçış gayreti ve esrarengiz olanla uzlaşma çabasıdır.²

Asli tanımlardan hareketle yapılan din tariflerinde, din ferdin ve cemiyetin doğru kabul edip, davranışlarını ona göre tanzim ettiği değer ve kurallar şeklinde ele alınır. Diğer yandan dini insanın dünyayı yorumladığı bir anlam sistemi veya anlam dünyaları oluşturma gayreti şeklindeki kapsayıcı tanımlar, anlam dünyaları oluşturma gayretinde olan bütün izmleri de içine almaktadır. Böylece din insanın değer sistemini formüle etme gayretinin bir yolu olmaktadır.³ Dolayısıyla, komünizm dâhil birçok ideoloji ve fikir de din şeklinde kabul edilmektedir. Böylece ya dinin ilahi vasfı ihmal edilmekte, ya da bu tür ideolojiler din vasfına büründürülerek kutsallaştırılmaktadır. Hâlbuki din, beşeri zihniyetin ürünü olmayıp, Tanrı kaynaklı ve tabiatüstü bir niteliğe sahiptir ve Tanrı ile dünya arasında bir bağ kurmak amacındadır.⁴ Bu şekilde dinin tabiatüstü vasfını ön plana çıkaran tarifler, onu bütün ideolojilerden ayırdığı gibi, bütün semavi olmayan dinlerden de ayırma temayülündedir. Zira bunların ortak özelliği insan aklının bir ürünü olmasına rağmen, din ilahi kaynaklıdır. Diğer yaklaşımlarda, dinin ifa ettiği işlevlerin baz olarak ele alındığını belirtmiştik. Burada ise din, içinde yaşanan dünyayı tanıma ve bu dünyada insanın kendisini belirli bir yere yerleştirmesinin modeli olarak işlev görmektedir.⁵ Böylece din insanın

1 KÖKTAŞ, Emin; Türkiye’de Dini Hayat, İzmir Örneği, İst., 1992, sh. 24.

2 THOMPSON, Ian: Odaktaki Sosyoloji, Din Sosyolojisine Giriş, (Çev. B.Z. Çoban), Birey Yay., İst., 2004, sh. 24-25.

3 THOMPSON, Ian: Aynı Eser, sh. 21.

4 NORTHBOURNE, Lord; Modern Dünyada Din, (Çev : S. Yalçın), İst. 1995, sh. 11.

5 MARDİN, Şerif; Din ve İdeoloji, 3. Baskı, İst. 1986, sh. 25.

kendisini, içinde yaşadığı cemiyeti ve dünyayı anlamının bir yolu olarak işlev ifa etmektedir.

19. asırda din, ekonomik şartlar ve siyasî iktidar ile belirtilen sosyal şartlardan hareket edilerek açıklanmaya çalışılmış ve Au. Comte'un pozitivist yaklaşımı kullanılmıştır. Durkheim de dini rasyonel bir yaklaşımla açıklama yoluna gitmiş ve dini cemiyetin bir işlevi olarak ele almıştır. Ona göre din emredilmiş veya yasaklanmış kutsal şeylerle ilgili inanç ve ameller manzumesidir. Bu inanç ve ameller sayesinde müminler kilise veya cemaat şeklinde manevi bir cemiyet halinde bir araya gelirler.⁶ Bu durumda din, cemiyetle fert arasında bir bağımlılık ilişkisi haline gelmiş ve bağımlılık dinin kaynağı olarak görülmüştür. Böylece sosyal şartlar, ihtiyaçlar ve iktisadî zaruretler, dinî izahların temeline konmuş, meselâ sosyalist bir yaklaşımla Kautsky, Hıristiyanlığı bir proletarya hareketi olarak yorumlamıştır. Ancak bu tarz açıklamalara dini tatbikin özünden uzaklaştırıldığı, ruhundan mahrum bırakıldığı, tarihî şartların bozulduğu ve tarafgir açıklamalar olarak kabul edildiğinden dolayı ciddi itirazlar getirilmiştir.⁷ Benzeri bir yaklaşımla Durkheim de “delilsiz olarak dini süje ve dinin objesinin ayniyeti hususunda peşin hükümlere sahip olduğu”⁸ gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Dinin sahibi ve kaynağı Allah olsa da, onun muhatabı ve kabul ettikten sonra mükellefi insandır. Dolayısıyla din, önce ferde hitap ederek ona nüfuz eder sonra hem dini kabul etmiş fertler arasındaki hem de, nüfuz etmiş olduğu fertlerle diğer insanlar arasındaki münasebeti tanzim ederek, cemiyete tesir eden bir müessese haline gelir. Dini tecrübelerden önemli olanlar fertler arasında köprü oluşturarak tutumlar, düşünceler, görüşler, davranış ve heyecanlar şekline bürünerek objektif hale gelmiş ve cemiyete dair birtakım sonuçlara yol açmıştır. Her din hayata dair hükümlerle dünyevi hadiselerle karşı takınılan tavırlardan oluşan zihniyeti beraberinde getirmektedir.⁹ Nihayetinde dinin cemiyete etkileri olduğu gibi cemiyetin de dini tecrübeler üzerinde tesiri vardır

Bu tesir sadece biçim, tarz ve usullerle alakalı olmayıp, Ülgener'in de belirtmiş olduğu gibi, tek yönlü olmasa da, zihniyeti ve ahlâkı belirlemesi

6 DURKHEIM, Emile: Dini Hayatın İlkel Biçimleri, (F. Aydın), Ataç Yay., İst., 2005, sh. 67.

7 MENSCHING, Gustav; Dini Sosyoloji, (Çev: M. Aydın), Konya, 1994, sh. 1-3.

8 WACH, Joachim: Din Sosyolojisi, (Çev. Ü. Günay), Erciyes Üni. Yay., Kayseri, 1990, sh.3.

9 GÜNAY, Ünver: Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üni. Yay., Kayseri, 1993, sh.182.

bakımından oldukça derindir.¹⁰ Söz konusu tesir, birçok müessesede olduğu gibi ekonomide de kendisini göstermektedir. Bilhassa kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişimi dikkate alındığında birçok tesirin yanı sıra dinin idrak edilmesinin ve davranışlara yansımalarının da önemi görülmektedir. Din-Kapitalizm ilişkisinde, dinin belirleyici olduğuna yönelik yaklaşım en belirgin şekliyle Weber tarafından ortaya konmuştur. Hıristiyanlığın Protestan yorumu üzerinde odaklanan Weber, Kapitalizme geçiş için ihtiyaç duyulan esasların Protestanlıkta bulunduğunu iddia etmiştir. Onun bu görüşleri birçok cepheden eleştiriye maruz kalmış olmakla birlikte, dinin toplum üzerinde ve müesseselere yönelik etkisini tartışmaya açması bakımından da önem arz etmiştir. Eleştirel yaklaşanların bir kısmı dinin etkisinin olmadığını iddia ederken, bazıları da bu dinin Protestanlık değil Yahudilik olduğunu belirterek, yine dinin belirleyiciliğinden hareket etmişlerdir. Bu çerçevede evvela Weber'in görüşlerini ifade ettikten sonra, Ona yönelik yapılmış bazı eleştiriler üzerinde odaklanılacaktır.

Kapitalizmin Ruhü: “Protestan Ahlâkı”

Hıristiyanlık tarih boyunca dünya karşısında birbiriyle savaş halinde iki tutum geliştirmiştir: Dünyaya karşı ilgisiz kalmak ve onunla uzlaşmak. Protestanlık ile birlikte Luther dünya ile uzlaşma sağlamış, Protestanlığın bu tutumuyla kutsal dışı maddî bir medeniyet doğmuş ve kapitalizm kilisenin bahsi geçen tavrına, daha doğrusu geniş tesirine son vermiştir.¹¹ Keza Calvin doktrini de kilise doktriniyle tezat halindeydi. O ruhani ile fani arasında hiyerarşi kurmadığı gibi çalışmayı övgüye layık bulur, kazancı da kanunî görür. Bu yönüyle doktrini Yahudi anlayışına benzer.¹² Calvin 1545 yılında tefecilik konusundaki yasağı delmiş ve faizi onaylamıştır. Zira ona göre Hz. İsa “geri ödeme ya da faiz beklentisi olmadan fakirlere kredi verilmesini emrederken, aynı zamanda zenginlere faiziyle verilen kredileri yasaklamayı kastetmemişti”. Bu yorumla tüccarların ihtiyaç duyduğu ticari cevaz alınmış oluyordu. Yahudilerin durumu göz önüne alındığında, İbranicisi aldatmak anlamına gelen tefecilik yapmadan da ticaret mümkün olabilirdi. Ancak kendi durumlarını peygamberler dönemindeki Yahudilerden farklı gördü-

10 ÜLGENER, Sabri F.: İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, İst., Üni. Yay., İst., 1951, sh.6.

11 MENSCHING, Gustav: A.g.e., sh. 87-90.

12 SEE, Henri: Modern Kapitalizmin Doğuşu, (Çev. T. Erim), Turan Neşriyat Yurdu, 1970, sh. 38.

ğü için tefeciliğin kendilerine tamamen yasaklanmadığını, adalet ve hayır gözetildiği müddetçe uygun bulunduğunu belirtmiştir. Kaldı ki tefeciliğin olumsuz bir anlama gelmesi de ona karşı tavır almayı gerektirmez. Zira Calvin için “bir meselenin ehemmiyeti kelimelerde değil o şeyin kendisinde yatar.”¹³ Böylece hem zihniyet bakımından hem dinin idrak tarzı açısından yeni bir anlayış ve bu anlayışa uygun yeni birey tipinin kabulünün de yolu açılmış oluyordu.

Weber bahsi geçen süreci ve sonuçlarını zihniyet çerçevesinde ele almış, daha doğrusu önceliği dine vermiştir. Marks dinin değişmeyi engellediğini iddia ederken, Weber sosyal değişmeye sebep olabileceğini kabul etmiştir. Weber de Marks gibi dinin bir meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığını kabul eder, ancak o, sadece imtiyazsızlığın değil, imtiyazlılığın da bir dini açıklaması olduğunu ifade eder.¹⁴ Dolayısıyla karşılıklı olma ilkesini ihmal etmemekle birlikte dinin, daha doğrusu dinin bir yorumunun, sosyal değişmeye yol açtığını belirtir.

Weber, kapitalizmin ruhunun Protestan ahlâkından kaynaklandığı iddiasını, birçok noktadan delillendirmeye çalışmıştır. Ona göre, Püriten anlayışın kapitalizme geçişte etkisinin önemli olduğu husus, kendisini meslek seçiminde göstermektedir. Geleneğin katı meslek anlayışı reddedilerek, ortak iyi ya da kişinin kendi faydası –şayet kimseye zarar vermiyor ve insanın bu birleşik mesleklerinden birine sadakatsiz olmasına yol açmıyorsa- gözetilir. Zira Tanrı'nın istediği rasyonel bir meslek uğraşdır. Faydalı olana itiraz doğru bir yaklaşım olamaz. Ayrıca kâr elde etmek Tanrı'nın verdiği bir ikramdır ki onu reddetmek doğru değildir. Yani püriten ahlâk meslekî görevin yerine getirilmesi açısından zenginliğe izin vermekle kalmaz aynı zamanda bunu emreder. Fakirlik arzu edilir bir şey değildir. Zira bu hasta olmayı istemekle aynı şeydir, iş kutsallığı açısından kınanır ve Tanrı'nın şerefine zarar verdiğine inanılır. Özellikle çalışabilir durumda olanın dilenmesi, sadece tembellik olduğu için değil, aynı zamanda insanın komşusuna karşı da işlediği bir günahdır. Bütün bu inanç ve anlayışla burjuva, ihtiyacı olan ahlâkî onayı alır. Buna karşılık, senyörlerin asil tembelliği ve sonradan görmelerin çalımları, asketizm tarafından nefretle kınanır.¹⁵ Nitekim İngiliz

13 CALVIN, John: “Tefecilik Üzerine Mektup”, Batı'ya Yön Veren Metinler II, (Çev. Kapadokya MYO Çeviri Heyeti, Der. A. ALATLI), Kapadokya MYO Yay., 2010, sh.595-596.

14 THOMPSON, Ian:A.g.e., sh. 17.

15 WEBER, Max: Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev. Z. Aruoba), Hil Yay.,

Püritenlerinden R. Baxter'a göre "Davut, tembellikte ve aylaklıkta o şehvet kırılmalarına yakalandı; zor zamanlarında ve asker iken uzak kalabilmişti". Bu örnekten hareketle çalışmanın hem aylaklıktan hem de şehvetten insanı kurtardığı ifade edilmiş oluyordu. O halde insan da erken kalkıp geç yatmalı ve kendine bir iş edinmeli, aksi takdirde bedenine düşkünlük göstereceğinden "şehvet boşluğundan yararlanır, bedeninde güdüyü hissetmezse kendini bırakır. Bu yüzdendir zenginlerin ve boş gezenlerin fakir işçilerden daha şehvetli ve iğrenç olmaları".¹⁶ Bu sözle çalışmakla ahlâk, tembellikle iğrençlik arasında münasebet kuran bir anlayış inşa edilmiştir. Söz konusu ahlâk anlayışı Benjamin Franklin'in "Sabah erken kalkan, akşam erken yatan / olur sağlıklı, varlıklı, akıllı insan" mısralarında da yankısını bulmuştur. Geriye bütün insanlar kardeştir ve başkalarına karşı sorumluluk taşırlar ahlâk ilkesi ile sorumluluk müşteriye aittir ifadesinde kendini düşünen bireye hak veren piyasa ilkesinin bağdaştırılması kalmaktadır.¹⁷ Zaten Kilise de dünyevilik bakımından dünyada yaşayanlarla ondan vazgeçenler arasında bir ayırım yapmış ve vazgeçenleri seçkin ilan etmişti. Luther bu hususta müteredit davranışa da, hukukçu bir babanın oğlu olan Calvin, faizle birlikte Tanrı'nın rızasını kazanmanın yolunun manastırdan değil, çalışmaktan geçtiği anlayışını da meşrulaştırıyordu. Böylece bu duygu ve güvenle herkes, bilhassa burjuva banker ve usta tüccarlar da seçkin Hıristiyan olmanın keyfini yaşıyordu. İncil'in tercümesiyle aracından kurtarılan birey, para işlerinde de benzeri tesirlerden kurtarılarak, burjuva ruhuyla Luther ve Calvin doktrini arasında köprü kuruyor; önceki soyut formüllerin anlamı aşikâr kılınarak, imanla meşruiyet sağlanmış oluyordu.¹⁸ G. Gainer ise "tüccarların işleri, onların işlerinden bir şey anlamayan vaizler ya da başkaları tarafından taş tutulmamalıdır" derken bu meşruiyete muhalefetin yolunu kesiyordu. Hatta "bir kişinin başka bir kişiyi pazarlıkta aldatması mubahtır, pazarlık pazarlıktır, insanlar ne derse desin"¹⁹ düsturuyla yeni bireyin ahlâkî kaygılarını –varsa şayet- gideriyordu. Yeni birey, günah ve

İst., 1997, Sh. 142-144.

16 BAXTER, Richard: "Hıristiyan'ın Kitabı", Batı'ya Yön Veren Metinler II, (Çev. Kapadokya MYO Çeviri Heyeti, Der. A. ALATLI), Kapadokya MYO Yay., 2010, sh.599.

17 FUSFELD, Daniel R.: Çağdaş İktisadi Düşüncenin Gelişimi, (Çev. O. SEZGİN), Nihad Sayar Yay., İst., 1988, sh.7-8.

18 FEBVRE, Lucien: Uygurluk, Kapitalizm ve Kapitalistler, (Çev. M.A. Kılıçbay), İmge Yay., İst., 2001, sh.99-104.

19 WILSON, Thomas: "Tefecilik Üzerine Bir Vaaz", Batı'ya Yön Veren Metinler II, (Çev. Kapadokya MYO Çeviri Heyeti, Der. A. ALATLI), Kapadokya MYO Yay., 2010, sh.598.

ceza endişesinden kurtarılmış; kesinlik arayışı zaferle sonuçlanmış ve hem dünyanın hem de ötesinin kurtuluşu garanti altına alınmış oluyordu.

Zenginliğin peşinden koşmak reddedilmekle birlikte, meslekî uğraşının ürünü olarak zenginliğe ulaşmak Tanrı'nın kutsaması şeklinde görülmele kalmamış, daha da önemlisi, durup dinlenmeden sürekli çalışmanın dinî değerlendirmesinin asketizme ulaştıracak en yüksek araç olduğu ifade edilmiştir. Bu durum, aynı zamanda, insanın yeniden doğmasının ve gerçek inancının en emin ve açık ispatı; bu ispat da kapitalizmin ruhu olarak adlandırılan hayat tarzının yayılmasının en büyük manivelası olmuştur. Bu yaklaşımla sadece çalışma değil aynı zamanda çalışma dışındaki hayat tarzı da tanzim edilmiştir. Nitekim asketizm, varlıktan doğal zevk alınmasına ve onun hazzını oluşturan şeylere bütün gücüyle karşı olmuştur. Çünkü hayattan zevk almak, insanı meslekî uğraşısından uzaklaştırdığı gibi dinî olandan da uzaklaştırmaktadır. İnsan, sadece Tanrı'nın şanıyla ona lütfedilen malların mutemedidir. İncil'in hizmetkârı gibi, o da, kendisine emanet edilen her kuruluşun hesabını vermek zorundadır ve bir kısmını Tanrı'nın şanı için kullanacağı yerde kendi zevki için kullanması, en azından, tehlikelidir. Mülk arttıkça, Tanrı'nın şanı için kaybolmadan tutmak ve durmadan çalışarak çoğaltmak yükümlülüğü de artar. Bu şekilde dünyevi asketik Protestanlık mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi, özellikle lüks tüketimini sınırlamıştır. Buna karşılık mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlâkın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşısının zincirlerini kırıp, bunu sadece yasal hale getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya Tanrı'nın isteği olarak görmüştür. Böylece tüketimin sınırlandırılması ve kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılmasıyla birlikte bir taraftan sermaye birikimi, diğer taraftan da söz konusu sermayenin üretken kullanımı sağlanmıştır.²⁰

Bireysel servet ve itibar, maddî zenginlik ve başarı peşinde koşanlardan selamet ve ahlâkî açıdan dikkat beklenmez. Piyasadaki ilişkiler durağan kır hayatının yüz yüze ve kalıcı ilişkilerine göre kısa süreli ve duygulardan arınmıştır. İnsanlar artık ahlaka göre değil, zenginlik kazanmadaki başarılarına göre değerlendirilmiştir. Selamet ile maddî çıkar arasında ortaya çıkan bu gerilim reform hareketini başlatmıştır. Kâr peşinde koşmanın kilisenin ahlâk anlayışına uyup uymadığı temelinde halenenen sorular, aracıyı ortadan kaldırıp İncil'e danışma isteğini güçlendirerek Protestan düşüncenin doğuşuna yol açmıştır. Böylece oluşan yeni ahlâk anlayışında da Tanrı'nın

20 WEBER, Max: A.g.e., sh.147-152.

daveti ile insanın yeryüzünde kaderini yaratabileceği bir alan anlayışı yer almış; bu yer ve kaderin her insanın kendi ruh yordamıyla arayıp bulabileceğinin kabulüne ulaşılmıştır. Nihayetinde Marks'ın eleştirileriyle yara alan kapitalizm, yeni ideolojisini şu ölçüye göre belirlemiştir: Bir şey doğru olduğu için değil yararlı olduğu için kabul edilir ve yararı bitince reddedilir.²¹ Böylece sermaye-tasarruf-yatırım zinciri kurularak kapitalizm için gerekli olan müesseseleşme gerçekleşmiştir.

Weber'e Yönelik Eleştiriler:

Weber'in tezi farklı noktalardan eleştirilere tabi tutulmuştur. Bunların başında ekonomik hayatı değiştiren faktörün din değil, tersine dini değişimleri meydana getiren ekonomik faaliyetler olduğu yönündeki itiraz gelmektedir. Alt yapı-üst yapı hiyerarşisi çerçevesinde temele ekonominin yerleştirilerek belirleyici kılındığı anlayış, ekonominin belirlenen olduğu her türlü yorumu reddettiği gibi Protestanlığın etkisini de mümkün görmemektedir. Aslında hem Durkheim hem de Marks dinin sosyal bütünleşmeye yol açtığı, dolayısıyla işlevi hususunda hemfikirdir. İlki toplumun işleyişi için dini zorunlu görürken, Marks tarafında sınıfları sömürme ve mevcut düzeni meşrulaştırma vasıtası, dolayısıyla baskı aracı olarak yorumlanmıştır.²² Zaten söz konusu anlayışta din, mutlaka gerçekleşmesi gereken sosyal değişimin yolunda engel olarak görülmüştür.

Jere Cohen'e göre, Weber'in Protestan ahlâkının tarihî etkisi hususundaki değerlendirmesi muhtemelen abartılmaktadır, çünkü rasyonel kapitalizmin başlangıçta ve esas olarak Protestanlığın etkisi altında geliştiği doğru değildir. Çünkü Weber, Rasyonel kapitalizmin Reformasyon öncesi İtalya'sındaki gelişme derecesinin farkında değildi. Hâlbuki eldeki veriler göstermektedir ki, rasyonel kapitalizm, Protestanlığın değil, Katolikliğin egemen olduğu Reformasyon öncesi İtalya'sında doğmuştur. Bu dönemde her ne kadar küçük kasabalar ve kırsal kesim geride kaldıysa da, birkaç anahtar ticaret merkezi imalat, ticaret, madencilik ve faizle ödünç vermeye dayalı başarılı bir kapitalist iktisadî düzen geliştirmişlerdi. Floransa, Piza, Roma, Ceno-va, Venedik, Siena, Prato, Lucca ve diğer şehirler yüzlerce ticaret şirketi bulunan önemli ticaret kentleri oldular. Çok sayıda bankacılık şirketi vardı ve sanayi de zamanına göre çok ileri idi. Riba lekesi, faiz alma biçimleri

21 FUSFELD, Daniel R.: A.g.e., sh. 5-7.

22 THOMPSON, Ian:A.g.e., sh. 15.

kilise öğretisine ters düşen küçük tefeci ve rehincilerin üzerinde kalırken, bankacılar saygın vatandaşlar olarak hayat sürüyorlardı. Burjuvazi dinî hükümetin müttefiki ve kilisenin dostu idi. Mesela Mediciler Papa'nın sarrafı idiler. Dolayısıyla kapitalizm, birkaç marjinal tüccarın ara sıra yaptıkları bir faaliyetten daha fazla bir şeydi. Kapitalist sınıf kendi ortaçağ toplumlarında merkezî ve müesses bir konumdaydılar. Faaliyetleri günün idealleri ve dinî öğretileriyle tamamen uyum içinde olduğundan, kapitalizm İtalyan Rönesans'ında müesseseleştirilmiştir.²³ Ancak Jere Cohen'in tespitleri doğru olmakla birlikte kapitalizmin telaffuz edilmesi için henüz erkendir.

Kapitalist sınıfı ifade etmesi bakımından önem arz eden burjuva kelimesi daha 13. yüzyılda zenginlere yönelik olarak, özellikle şehirlerde gayrimenkul sahibi olanları ifade etmek için kullanılmıştır. 13. yüzyılın sonundan itibaren, burjuva mal sahibini işaret etmektedir. En zenginler şehrin topraklarını bile ele geçirmişlerdir, en yoksullar ise civara, surların dışına atılmış durumdadır. Böylece sanayi şehirlerinde, zengin burjuvalar şehrin konutlarını işgal ederlerken, "mavi tırnaklar" diye küçümseme ifade eden, dokumacı veya boyacıardan oluşan "küçük insanlar" ise, surların dışındaki mahallelerde yaşamaktadırlar.²⁴

Braudel de kaideyi Cenova'nın bozduğundan bahsetmektedir. Zira bir Katolik şehri olmakla birlikte, henüz 1600'lerde dünya ölçeğinde bir kapitalizmin kalbi olan bu şehirde, faiz hadleri %1.2 dir. Dolayısıyla riba meselesindeki tabu Calvin tarafından yıkılmamış, kapı çoktan beri açılmıştı. Aslında Roma'ya ve Kilise'ye rağmen kapitalizmin gelişmesini Güney Avrupa gerçekleştirmiştir. Nitekim Amerika'nın, Ümit Burnu Yolu'nun, uzak ticaret yollarının keşifçileri güneyliler yani Portekiz ve İspanyollardır. Amsterdam Bankası bile Venedik bankasının bir modelidir.²⁵

Avrupa'nın sahil şehirleri başta olmak üzere gelişen ticari faaliyetlerin kapitalizmin ortaya çıkışındaki tesiri çok açıktır. Ancak tüccarlara kazanç temini sadece bağlı buldukları dinin-mezhebin öğretileriyle sağlanmamıştır. Onların yasal konumları ve devletle olan ilişkileri de belirleyici olmuştur. Nitekim tüccarlar feodalizmin çarkları içerisinde özgür kişiler olarak yer aldılar. Yasa, bir efendiye bağlı olmayan herkese özgür kişiler

23 COHEN, Jere: "Rönesans İtalya'sında Rasyonel Kapitalizm", Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993, sh.97-100.

24 PERNOUD, Regine: Burjuvazi, (Çev. M.A. KILIÇBAY), İst., 1991, sh.38.

25 BRAUDEL, Fernand: Maddi Uygurlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Mübadele Oyunları, C.2, (Çev. M.A. KILIÇBAY), Gece Yay., Ank., 1993, sh. 507.

gibi davranmıştır. Bunun gibi kamu makamları da tüccarları himayeleri altına almıştır. Zaman içerisinde tüccarlar, yalnızca özgür değil, aynı zamanda ayrıcalıklı insanlar haline gelmiştir. Tıpkı ruhban sınıfı ve soylular gibi, onlar da kural dışı bir yasadan faydalanmış, köylülerin omuzlarına yüklenen dirlik ve derebeyi otoritesinden kurtulmuşlardır.²⁶ Devletin desteği sadece ticarî alana yönelik de değildir. Bizatihi Protestanlığın gelişiminde de devletin destek bir yana, yönlendirmesini de görmek mümkündür. Zira Reformasyon döneminde, Luteryanizm ve Calvinizm’de (özellikle kilise yönetimi ve teolojik sorunları çözmeye kullanılan tekniklerde) belirgin olarak bulunan yüksek rasyonalite seviyesi prensler, mahkemeler ve parlamenter meclislerini kilisevî tartışmalara dâhil etme hatta çekme çabalarının doğrudan sonucu olarak doğmuş olduğu söylenebilir. Bu dahlin bir sonucu, söz konusu inanç ve mezheplerin oldukça geniş ve heterojen çevrelerde faaliyet göstermelerine imkân veren standart usullerin geliştirilmesi olmuştur. Ayrıca, bilimsel gelişme sürecinde, bilim akademileri devletten doğrudan himaye görmeye kalmayıp, toplantıların yürütülmesi için gerekli usulleri parlamentonun işleyişinden bilinçli olarak ödünç almışlardır.²⁷

Devletin iktisat politikasının kapitalizmin doğuşundaki etkisini karşılaştırmalı inceleme ile daha iyi anlamak mümkündür. Zira Osmanlı Devleti’nin iktisadî alana ait siyasetinde tüccarlar, Batıda olduğu gibi ayrıcalıklı bir konuma sahip olmamışlardır. Padişahın, şehirde “uyruklarının babası” olmak için duyduğu zorunluk, lonca zanaatlarının karşısında ticareti elverişsiz bir duruma sokmuştur. Batıda feodal beyler ve krallar çoğunlukla esnaftan çok tüccarları destekledikleri halde, Osmanlı Devletinde durum tersine olmuştur.²⁸ Esnafın çalışma alanları hem haksız rekabetin hem de işsizliğin önlenmesi amacıyla tespit edilmiştir. Tekelciliği engelleme amacına yönelik olarak fiyatlara müdahale edilmiş, dolayısıyla İslâm iktisadiyatının eksik rekabet şartlarında fiyatlara müdahale edilmesi gerektiği ilkesi Osmanlı iktisat düşüncesinde ve tatbikatında büyük bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden tekeli eğilimler engellemekle birlikte fiyatlara narh konulmuştur.²⁹ Devlet, loncaları tüccarların tekeli davranışlarına karşı korurken, aynı

26 PIRENNE, Henri: Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev. Ş. Karadeniz), İletişim Yay., İst., 1990, sh.99-101.

27 WUTHNOW, Robert J.: “Din Sosyolojisi” Din ve Modernlik, Toplumbilim Yazıları I, (Çev. Ve Der. A. Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002,sh.98.

28 MARDİN, Şerif: Din ve İdeoloji, 4.Baskı, İst., 1990, sh..82

29 TABAKOĞLU, Ahmet: “İslâm Fiyatalma İlkelerinin Osmanlı Dönemindeki Uygulanması”, 5.Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler, III.Türk Tarihi, Cilt-2,

zamanda, şehirlere tüzel kişilik ve bağımsız hükümet tanımayarak, tüccar kapitalist oligarşilerinin kurulmasını önlemiştir. Büyük devlet memurlarına, birçoklarını tarımda olduğu kadar ticarete de yatırım yapmaya heveslendirecek kadar büyük gelirler sağladığı halde, bu yollardan elde edilmiş olağandışı herhangi bir büyük servetin müsadere edilerek devlet hazinesine geçirilmesi muhtemel olmuştur.³⁰ Avrupa devletlerinin aksine olarak, dış ticaret politikasında da korumacılığın tam tersi bir politika izlenerek, İthalatı serbest bırakıp ihracat üzerinde kısıtlama, sınırlama ve gümrük duvarlarını yükseltme, hatta yasaklamalara varan düzenlemeler getirilmiştir. Bu, iktisadî faaliyete tüketici açısından bakan bir yaklaşımdır. Üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek seviyede tutulması esas hedef olarak benimsenmiştir.³¹ Dolayısıyla Avrupa’da kapitalizmin gelişmesi için devlet azami gayret sarf ederken, Osmanlı Devleti bizatihi uzak durmuştur.

Bir başka eleştiri Hill’den gelmiştir. Ona göre, Protestanlıkta otomatik olarak kapitalizme götüren hiçbir şey yoktur. Protestanlığın önemi, daha ziyade Katolikliğin katı kurum ve ayinlerinin empoze ettiği engelleri zayıflatıyor olmasıdır. Reformasyon insan kitlelerini Roma Kilisesi’ne ve onu muhafaza eden siyasi otoritelere karşı harekete geçirdi. Protestanlığa ve özellikle Kalvencilığe ilk destek, büyük ölçüde şehirlerde oturan, Kilise ve devlet meseleleri üzerinde ciddi biçimde düşünen eğitimli insanlardan geldi. Lakin orta sınıf tarafından ve onun için geliştirilen doktrinler toplumdaki diğer tatmin olmamış unsurlara da cazip geliyordu.³²

Protestan devrimi, toplumu kadim kalıbı içinde tutan demirden ideolojik çerçeveyi eritti. Kapitalizmin zaten mevcut olduğu yerlerde ise, bundan böyle daha serbest bir alanı olacaktı. Ancak, insanlar ne Protestan oldukları için kapitalist, ne de kapitalist oldukları için Protestan oldular. Zaten kapitalist olma yoluna girmiş bir toplumda, Protestanlık yeni değerlerin zaferini kolaylaştırdı. Protestanların tutumluluk, çok çalışma ve biriktirmeye verdikleri önemin hiçbir tabii teolojik sebebi yoktu; ancak bu önem, kapitalist sanayinin gelişmekte olduğu bir toplumda, kalbe kulak veren dinin

İst.1989, sh.629-630

30 MARDİN, Şerif: A.g.e., sh.82-83

31 GENÇ, Mehmet.: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Ankara, 1990, sh.14-20

32 HİLL, Christopher: “Protestanlık ve Kapitalizmin Doğuşu), Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993, sh.68-69.

tabii bir sonucuydu. Tabir caizse, bir aklileştirme idi.³³ Akılla meşruiyet kazandırıldığı ifade edilen değişmelerin de aslında eşyalaşmaktan başka bir şey olmadığı şeklindeki eleştiriler de dikkate değerdir. Bu hususta Cemil Meriç'in ifadeleri dikkat çekicidir:

“Kalvinizmin Avrupa düşüncesine mirası akılcılık değildir. Çağdaş bir sosyolog (Gabel) bir kelime değişikliğiyle Weber düşüncesini içine düştüğü çıkmazdan kurtarmaya çalışır. Filhakika kapitalizmin püritenler'den aldığı ideolojik armağan, rasyonalite değil eşyalaşmadır. Eşyalaşma nedir? Eserlerinin insana yabancı hale gelmesi ve karşısına nesnel ve tabii bir realite olarak çıkması. Başka bir tabirle eşyalaşma ile yabancılaşma mefhumları birbirinin zaruri tamamlayıcısıdır. Eşyalaşmanın hakim olduğu dünya katı, insan dışı, değerleri ve kişileri yok eden dünya.. Eşyalaşmanın ferman dinlettiği dünya, Calvin'in kaderci dünyası, yani kapitalist Avrupa”.³⁴

Bir başka açıdan akılcılığın meşruiyeti ve masumiyetinin arkasına gizlenmiş ya da en azından fark edilememiş olan yüzyıllara yayılmış sömürgecilik ve bunun sonuçlarının kapitalizmin ortaya çıkmasında ve sistematikleşmesindeki etkisinin en az Protestanlık kadar olduğu da düşünülmelidir. Nitekim Cemil Meriç'in ifadesiyle bu, gerçeklerin üstüne örtülmüş bir şaldır:

“Weber'in hareket noktası ise şu: Avrupa dünyanın kalbgâhı; insan bütün büyük fetihlerini Avrupa'nın kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Öteki medeniyetler, birer emekleme, birer başlangıç, birer müsvedde. Avrupa'nın ayrıncı vasfı; akılcılık. Çağdaş tarihin mimarı; burjuvazi. Dünyanın başka ülkelerinde burjuvazi olmadığı için, Avrupanın'kine benzeyen bir medeniyet de yok. Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, fakat kapitalizme geçememişler. Sınai kapitalizm, Protestan ahlakının eseri. Acaba öyle mi? Weber'in protestan ahlakını yamamak istediği rasyonalite, irrasyonalite'nin ta kendisi değil mi? İnsanı eşyalaştıran, insan haysiyetini sifıra indiren bu ahlak, kapitalizmin cinayetleri ve adilikleri üzerine örtülen bir şal.”³⁵

Braudel'e göre “kapitalist zihniyet” yerine, toplumdaki söz etmek daha doğru olacaktır. Orta Çağ ve Modern Avrupa'nın siyasî kavgaları ve dinî tutkuları, yabancı haline getirilen çok sayıda bireyin cemaatlerden atılmasına; bu da onların azınlık olarak sürgüne gitmelerine yol açmıştır. Böylece bunları, tüccar olarak, servet yoluna atmışlardır. Dolayısıyla kapitalizmin

33 HİLL, Christopher: Aynı makale, sh.69.

34 MERİÇ, Cemil: Umrandan Uygurluğa, İletişim Yay., sh.20-21.

35 MERİÇ, Cemil: Bu Ülke, İletişim Yay., sh.158.

doğuşunda “fetiħçi azınlıklar” rol oynamıştır ki bunlar büyük tüccarlardır. Bunlar ya milliyetleri (Yakışıklı Philippe veya I.François Fransa’sında veya II. Felipe İspanya’sında İtalyanlar), ya da farklı inançları sebebiyle (Yahudiler, Ermeniler, Banyonlar, Parsiler, Rusya’da Raskolinikiler veya Müslüman Mısır’da Hristiyan Kıptiler) yabancıdırlar. Bunların hemen her yerde ticarî ağların efendisi olmalarının sebebi her azınlığın birbirine sarılmaya, iç yardımlaşmaya, kendini savunmaya doğru tabii bir eğilime sahip olmasıdır: dışarıda bir Cenevizli, bir Cenevizliyle; bir Ermeni bir Ermeniyle dayanışma halindedir. Ayrıca bir azınlık kendini kolaylıkla baskı altına alabilen çoğunluk tarafından sevilmediği duygusuna kapılmaktadır; bu da onu, bu çoğunluğa karşı fazla bir ar duygusuna sahip olmaktan alıkoymaktadır. Diğer taraftan büyük ticaret, “uzak mesafe ticareti”dir. Onlar buna mahkûmdurlar. Sürgünler, uzaklaşmaları olgusundan ötürü başarıya ulaşmaktadırlar. Mesela 1339’da bir grup soylu, Cenova’da sürekli denilen “doge”lerle birlikte kurulmuş olan halk yönetimini reddeder ve şehri terk eder. Bu sürgüne giden soylular, “nobili vecchi” adı verilenlerdir; halk yönetimine tabi olarak şehirde kalanlar ise “nobili novi”dir; bu kırılma, sürgünler, şehirlere döndükten sonra da devam edecektir. Ve sanki rastlantıymış gibi, dışarıyla olan büyük işlerin efendileri haline gelenler -hem de uzaktan- “nobili vecchi”dir. Başka sürgünler: Amsterdam’da Museviliğe geri dönen, İspanyol veya Portekizli marranolar. Gene kayda değer sürgünler: Fransız Protestanları. Nantes fermanının 1685’te yürürlükten kaldırılması kuşkusuz daha sonra Fransız ekonomisinin efendisi olan Protestan Bankasını “ex nihilo” yaratmamış, ama onun gelişimini sağlamıştır. Yeni bir türden olan bu “Fuorusciti”, krallık içindeki ilişkilerini, onun kalbi olan Paris’e varana kadar korumuşlardı. Geride bıraktıkları sermayelerinin önemlice bir bölümünü, çok kereler dışarı çıkartmayı başarmışlardı. Ve tıpkı “nobili vecchi” gibi, bir gün güçlü olarak geri dönmüşlerdir. Sonuçta bir azınlık, sanki önceden ve sağlam bir şekilde inşa edilmiş bir şebeke gibidir. Lyon’a varan İtalya’nın, yerleşmek için bir masa ve bir yaprak kâğıttan başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Bunun sebebi bu piyasada tabii ortaklara, habercilere, Avrupa’nın çeşitli piyasalarında muhataplara sahip olmasıdır. Kısacası, bir tüccarın kredisini meydana getiren ve edinmek için yıllarca uğraşılan her şeye sahiptir. Bunun için tarihte hemen hemen hiç bir istisnası olmamak üzere, şans yabancıdan yanadır. Kökeni onu uzak şehirlere, piyasalara, ülkelere bağlamakta; uzak mesafe ticaretine, büyük ticarete atmaktadır.³⁶

36 BRAUDEL, Fernand: A.g.e., sh.139-141.

Braudel'in de belirttiği gibi, Batı, iktisadî gelişiminde tek başına yürüyerek ilerlememiştir. Atmış olduğu adımlarda, yapmış olduğu ileri sürülen icatlar tamamıyla kendilerine ait değildir. Zira kambiyo senedi bunlardan biridir. Yine “commenda” diye bilinen tacirler arası birlik ve gümrük resmi gibi daha başka müesseseler İslâm âleminde alınmıştır. Bunun dışında Avrupa'nın Doğu'dan aldığı, birçok unsur da bunu doğrulamaktadır: ipek, pirinç, şeker kamışı, kâğıt, pamuk, Arap rakamları, abaküs, İslâm vasıtasıyla yeniden keşfedilen Yunan bilimi, barut, pusula ve daha niceleri. İşte bu iktibasların varlığını kabul etmek, Batı tarihinin, Batının rasyonaliteye doğru giden yolda tek başına yürüyen öncü dâhi ve kendiliğinden mucit olduğu şeklindeki geleneksel izahlarına arkamızı dönmek demektir. İtalyan şehir- devletlerinin modern ticaret hayatının araçlarını icat etmiş oldukları iddiasını reddetmek demektir. Ve bu, mantıken, Roma imparatorluğunun ilerlemesinin beşiği olma rolünü reddetme noktasına kadar gider ki, bu reddiye bir hakikattir.³⁷

Kapitalist Zihniyetin Dini: Yahudilik

Sombart erken kapitalizm çağında dinin etkisini belirlerken temel olarak Katolikler, Protestanlar ve özellikle de Yahudiler üzerinde durmaktadır. Sombart'a göre Kilisenin insan zihninde bütün faaliyetlerinde egemen olduğu ve dolayısıyla sosyal ve iktisadî faaliyetlerin onun düzenlemelerine tabi olduğu bir çağda ortaya çıkmıştır. Onsekizinci yüzyılın sanayici tüccarları da en az ondördüncü yüzyıldakiler kadar dindar idiler. Dinleri iş hayatlarını döledi. Katolik kilisesi günah çıkarma ile doğrudan doğruya iş adamlarını yönlendirebiliyorlardı. Protestanlık açısından da durum benzerdir. Calvin'in öğretisi önemli bir tesir kaynağı idi. Protestanlığın tesiri öyle aşikârdı ki kapitalizmin zirveye ulaştığı yerlerde o da aynı durumda idi.³⁸ Ancak Museviliğin Protestanlıktan önce olduğu dikkate alındığında Püritenliğin aslında Yahudilik olduğu görülmektedir. Zira Püriten öğretilerin Yahudi kaynaklarından çıkartılması için yeterli delil bulunmaktadır.³⁹ Ancak Weber'e göre Eski Yahudiliğin hayatı tabii bir tutum içinde değerlendirme eğilimi, Püritenizme has özelliklerden çok uzaktır. Aynı şekilde- bunun

37 BRAUDEL, Fernand: Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, sh.150-152.

38 SOMBART, Werner: “Kapitalizmin Mânevî Kaynakları: Felsefe ve Din”, Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993, sh. 79-87.

39 SOMBART, Werner: Kapitalizm ve Yahudiler, (Çev. S. Gürses), İleri Yay., İst.,2005, sh. 222-223.

da gözden kaçırılmaması gerekir- ortaçağ ve yeniçağ Yahudilerinin ekonomik ahlakının, gelişen kapitalist ethos içinde, her ikisinin de durumunu belirleyen özelliklerinden uzaktır. Yahudiler siyasal ya da spekülâtif yönde eğilimi olan “maceracı” kapitalizm tarafında yer almıştı: Ethos’ları, tek bir sözcükle, kapitalizm idi, Puritenizm ise burjuva işletmesinin ve işin aklı örgütlenmesinin ethos’unu içinde taşıdı. Yahudi ahlakından da sadece bu çerçeveye uyanları aldı.⁴⁰

Weber’in eleştirilerine karşın Sombart, kapitalist insanla Yahudi insanın birbirinin aynısı olduğunu belirtmektedir. Zira kâr etme fikri, ekonomik akılcılık, Yahudi dininin Yahudi hayatını şekillendirmesini sağlayan kuralların ekonomik faaliyetlere uygulanmasından başka bir şey değildir. Kapitalizm gelişmeden önce tabîî insan tanınmaz ölçüde değiştirildi ve onun yerine akılcı bir zihin taşıyan bir mekanizma getirildi. Sonuç olarak Homo Judeus’a çok yakın olan Homo Capitalisticus ortaya çıktı. Esasen her ikisi de aynı türe, homines rationalistic artificiales türüne aittir. Böylece Yahudi hayatının Yahudi dini tarafından akılcılaştırılması, kapitalizme yönelik Yahudi yeteneklerini gerçekten doğurmamış bile olsa, kesinlikle onları arttırmış ve yükseltmiştir.⁴¹

Sombart Yahudilerin başarısını, sadece dini idrakleriyle müesseseleştirdikleri usullere dayamakla kalmamakta, buna ilave olarak Onların geniş bir alana yayılmış olmaları; Onlara yabancılar olarak davranılması; yarı-yurttaşlıkları ve nihayet zenginlikleri olmak üzere dört sebep üzerinde odaklanmaktadır.⁴²

Papalık, krallık, ruhban ya da özel şahısların gelirlerini toplayan kimse-lerin de sermaye birikimini sağlanmasında rol oynadığı kabul edilmektedir. Elbette servet birikiminde 16.asırdan itibaren coğrafi keşiflerin ve istilanın yeri ve rolünü ihmal etmemek gerekir. Bununla birlikte süreçte rol üstlenen şirketlerin kapitalizme has bir kudret ve kuvvetli bir hareket imkânı yarattığı da tarihi bir tespit olmalıdır. Söz konusu hareket kabiliyeti zaman ve mekânın tahdit ve engellerini ortadan kaldırıyor. Böylece imalatı tanzim eden, kontrol eden kârın aslan payını alan ve uzak pazarları aramaya koşan usta tüccarlar... bunlar Rönesans ve reform hareketlerinin ve kapitalizmin gelişmesinde payı ihmal edilemeyecek olan yeni birey tipinin tezahürleriydi. Dolayısıyla Yahudiliğin de içinde yer aldığı anlayışların, kapitalizmin kaynaklarından olduğu ve Yahudilerin tesirinin de mübalağa edilmemek

40 WEBER, Max: A.g.e., sh.146.

41 SOMBART, Werner: A.g.e., sh.215.

42 SOMBART, Werner: Aynı eser, sh.165-166.

şartıyla inkâr edilemeyeceğinin kabulü söz konusudur.⁴³

Sombart, Yahudilerin kapitalizmin oluşumundaki rollerinin abartılı olduğuna ilişkin eleştirilere yönelik olarak kendi görüşlerinin Yahudiler dışında birçok sebebin bulunmadığı anlamına gelmediğini ancak Yahudiler üzerinde odaklanmış bir çalışmayı yapmakla tespitlerinin de bu merkezde toplandığını ifade etmektedir. Zira Amerika'nın ve onun gümüş hazinelerinin keşfi, teknik bilimlerin mekanik ihtiyaçları, Avrupa milletlerinin etnik özellikleri ve değişimleri olmaksızın, kapitalizm Yahudiler olmasa neredeyse imkânsız olacaktı. Kapitalizmin uzun hikâyesinde, Yahudi etkisi sadece bir bölümü oluşturmaktadır.⁴⁴ Bunların içerisinde keşif adıyla başlayan yayılcılık ve sömürgecilik faaliyetlerinde de Yahudiler, en belirleyici değilse de, en önemli rolü oynamışlardır. Hiçbir sömürge girişimi Yahudileriz tam olmamıştır. Her basamakta en az bir Yahudiye rastlamak mümkündür.⁴⁵

Yahudiliğin ve Yahudilerin kapitalizmin gelişmesindeki rollerine dikkat çeken yegâne düşünür Sombart değildir. Karl Marx'ın da, ekonomik "alt yapı" ile ilgili görüşleri malum olmakla birlikte, kapitalist zihniyetin gelişmesinde Yahudiliğin önemine işaret ettiği görülmektedir. Çünkü kapitalist zihniyet için gerekli olan bütün unsurlar Yahudi anlayışının içerisinde vardır:

"Yahudiliğin dünyevî temeli nedir? Pratik ihtiyaçlar ve kişisel çıkar.

Yahudiliğin dünyevi ibadeti nedir? Sıkı pazarlıkçılık (bezirgânlık). Onun dünyevi Tanrısı? Para. Peki, o halde! Bezirgânlıktan ve paradan, yani pratik, gerçek Yahudilikten kurtulma çağımızın kendi kendini kurtarması ile aynı şey olacaktır. (...)

Yahudilerin kurtuluşu, son tahlilde, insanlığın Yahudilik'ten kurtuluşudur.

Yahudi zaten kendini Yahudice bir tarzda kurtarmış bulunuyor.

(...)Yahudi sadece malî güç kazanmak suretiyle değil, fakat aynı zamanda o yüzden ve ondan ayrı olarak paranın bir dünya gücü haline gelmesi ve pratik Yahudi ruhunun Hristiyan milletlerin pratik ruhu haline gelmesi suretiyle kendini Yahudice bir tarzda kurtarmıştır. Yahudiler, Hristiyanların Yahudileşmesi ölçüsünde kendilerini kurtarmışlardır. (...)

Yahudinin tektanrıcılığı gerçeklikte birçok ihtiyaçların çoktanrıcılığıdır, tuvaleti bile bir ilahî hukuk nesnesi yapan bir çoktanrıcılık. Pratik ihtiyaç, bencillik, sivil toplumun ilkesidir ve sivil toplum politik devleti tam anla-

43 SEE, Henri: A. g. e., sh. 29,173-178.

44 SOMBART, Werner: Aynı eser, sh. 23-24.

45 SOMBART, Werner: Aynı eser, sh.45-46.

mıyla meydana getirir getirmez tüm saflığı ile zuhur eder. Pratik ihtiyaç ve kişisel çıkarın tanrısı paradır.”⁴⁶

Sombart gibi düşünenler, “eğer kapitalist zihniyet kapitalizmi yarattıysa, kapitalist zihniyetin kökenlerini tesbit etmek gerekir” görüşünden hareket etmişler, bu kökene de “akılcılığı” koymuşlardır. Onlara göre bilimsel zihniyet ve akılcılık, sanayileşmenin ve iktisadî atılımının itici kuvvetleridir. Buna göre Batı evriminin derin anlamı, yani trendi, onun tarihî kaderidir ve bu rasyonellik hem modern devleti, hem de kapitalizmi kendi hareketinin üzerinde taşımıştır. Kısacası, kapitalist zihniyet ile akıl aynı şey olmalıdır. Söz konusu bu akıl, Sombart açısından her şeyden önce mübadele araç ve aletlerinin aklileştirilmesidir. Mesela abaküs üzerine kitapların yazılması, muhasebe defterlerinin tutulmaya başlanması bunlar arasındadır.⁴⁷ Zira ona göre insanlar araç gereçleri ya gelenek ve göreneğe istinaden, ya da aklî olarak seçerler.⁴⁸ Ancak kapitalizmin akılcı araçlarının sicili çift taraflı muhasebe kayıtlarından ibaret değildir. Bunun dışında, kambiyo senedi, banka, borsa, pazar, ciro, iskonto vs. gibi başka aletler ve unsurlar da vardır. Ancak bu aletler Batı dünyasının ve onun kutsal akılcılığının dışında ortaya çıkmaktadır. Bunlar ya kültür iktibası neticesinde alınmıştır ya da buna ilave olarak, uygulamaların tedrici bir birikimidirler ve olağan ekonomik hayat, hareket ediyor olmaktan ötürü onları basitleştirmiş ve devreye sokmuştur. Mübadelelerin artan genişliği, para kitlesinin çok sıklıkla ortaya çıkan yetersizliği vs., girişimcilerin yenileştirici zihniyetinden çok daha ağırlıklı olmuştur.⁴⁹ Kültürel iktibas ile alınan bütün bu araçların ve usullerin iktibas edildiği yerlerde niçin kapitalist bir gelişme göstermediği sorusu cevabını beklemektedir. Görünen o ki, araçlar aynı olsa da bunların niçin kullanıldığı da önem arz etmektedir. Bu sorunun cevabını sömürge anlayışında ve buna paralel gerçekleştirilmiş sömürü sürecinde bulmak mümkündür. Bunun da meşruiyetini, evvela dinin İlahi ayetlerinin beşeri yorumları (Hristiyanlık-Yahudilik), sonra da bilimin kutsal buyrukları vermiştir.

46 MARX, Karl: “Yahudilik ve Kapitalist Zihniyet”, Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993, sh.92-94.

47 BRAUDEL, Fernand: Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Mübadele Oyunları, sh.509-510

48 ÜLGENER, Sabri F.: Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Mayaş Yay., Ankara, 1984, sh.11.

49 BRAUDEL, Fernand: Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Mübadele Oyunları, C.2, (Çev. M.A. KILIÇBAY), Ank., 1993, sh.512.

Sonuç

İstek, ihtiyaç ve gerilimlerden veya bunların değişmesinden ya da şahsın ve cemiyetin yaşadığı tecrübeler ve zamanla ortaya çıkan yeni durumlar karşısında, dinin idrak ediliş tarzı değişmektedir. Dolayısıyla bazen dinin idrak edilmişinde, sadece alınan mesaj veya bunun ilk uygulama şekli esas alınmakta ve toplu bir değişme esas görülmektedir. Bazen de söz konusu sebeplerden dolayı sadece yeni karşılaşılan durum ve şartlar karşısında tutum ve inançlar değişerek, dinin geleneksel yorumu kabul edilip, bu konularla ilgili yenilik ve değişmelere ihtiyaç hissedilmektedir. Dolayısıyla dinin etkileyen ve etkilenen özelliği ile karşılaşmaktayız.

Dinin etkileyen özelliği hususunda özellikle kapitalizmin doğuşu ve gelişimi ile ilişkilendirilen görüşler incelendiğinde görülmektedir ki tek yönlü olmamakla birlikte hem Protestanlık hem de Yahudilik, Batı dünyasının ekonomik değişiminin dinamiği olması bakımından önemlidir. Diğer taraftan söz konusu dinî idrak tarzları kapitalizmin etkisiyle değişmektedir. Değişim sürecinde dinin en önemli etkisi, kapitalist sistemin uygulamaları için serbestlik alanı ve meşruiyet zemini oluşturmasında görülmektedir. Dinin etkilenen boyutu ise dünyevileşme olgusudur ki bu bir başka çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlıdır.

KAYNAKÇA

BAXTER, Richard: “Hıristiyan’ın Kitabı”, Batı’ya Yön Veren Metinler II, (Çev. Kapadokya MYO Çeviri Heyeti, Der. A. ALATLI), Kapadokya MYO Yay., 2010.

BRAUDEL, Fernand: Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Mübadele Oyunları, C.2, (Çev. M.A. KILIÇBAY), Gece Yay., Ank., 1993.

CALVIN, John: “Tefecilik Üzerine Mektup”, Batı’ya Yön Veren Metinler II, (Çev. Kapadokya MYO Çeviri Heyeti, Der. A. ALATLI), Kapadokya MYO Yay., 2010.

COHEN, Jere: “Rönesans İtalya’ında Rasyonel Kapitalizm”, Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993.

DURKHEIM, Emile: Dini Hayatın İlk Biçimleri, (F. Aydın), Ataç Yay., İst., 2005.

FEBVRE, Lücien: Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler, (Çev. M.A. Kılıçbay), İmge Yay., İst., 2001.

FUSFELD, Daniel R.: Çağdaş İktisadi Düşüncenin Gelişimi, (Çev. O. SEZGİN), Nihad Sayar Yay., İst., 1988.

GENÇ, Mehmet.: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Ankara, 1990.

GÜNAY, Ünver: Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üni. Yay., Kayseri, 1993.

HİLL, Christopher: “Protestanlık ve Kapitalizmin Doğuşu), Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993.

KÖKTAŞ, Emin; Türkiye’de Dini Hayat, İzmir Örneği, İst., 1992.

MARDİN, Şerif: Din ve İdeoloji, 4.Baskı, İst., 1990.

MARX, Karl: “Yahudilik ve Kapitalist Zihniyet”, Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993.

MENSCHING, Gustav; Dini Sosyoloji, (Çev. M. Aydın), Konya, 1994.

MERİÇ, Cemil: Bu Ülke, İletişim Yay., İst., 2009.

MERİÇ, Cemil: Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yay., İst., 1977.

NORTHBOURNE, Lord; Modern Dünyada Din, (Çev : S. Yalçın), İst., 1995.

PERNOUD, Regine: Burjuvazi, (Çev. M.A. KILIÇBAY), İst., 1991.

PIRENNE, Henri: Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev. Ş. Karadeniz), İletişim Yay., İst., 1990.

SEE, Henri: Modern Kapitalizmin Doğuşu, (Çev. T. Erim), Turan Neşriyat Yurdu, İst., 1970.

SOMBART, Werner: “Kapitalizmin Mânevî Kaynakları: Felsefe ve Din”, Kapitalizm ve Din, (Haz. M. ÖZEL), İst., 1993.

SOMBART, Werner: Kapitalizm ve Yahudiler, (Çev. S. Gürses), İleri Yay., İst., 2005.

TABAKOĞLU, Ahmet: “İslâm Fiyatalma İlkelerinin Osmanlı Dönemi-ndeki Uygulaması”, 5.Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler, III.Türk Tarihi, Cilt-2, İst.1989.

THOMPSON, Ian: Odaktaki Sosyoloji, Din Sosyolojisine Giriş, (Çev. B.Z. Çoban), Birey Yay., İst., 2004.

ÜLGENER, Sabri F.: Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, Mayaş Yay., Ankara, 1984.

ÜLGENER, Sabri F.: İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, İst., Üni. Yay., İst., 1951.

WACH, Joachim: Din Sosyolojisi, (Çev. Ü. Günay), Erciyes Üni. Yay., Kayseri, 1990.

WEBER, Max: Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev. Z. Aruoba), Hil Yay., İst., 1997.

WILSON, Thomas: “Tefecilik Üzerine Bir Vaaz”, Batı’ya Yön Veren Metinler II, (Çev. Kapadokya MYO Çeviri Heyeti, Der. A. ALATLI), Kapadokya MYO Yay., 2010.

WUTHNOW, Robert J.: “Din Sosyolojisi” Din ve Modernlik, Toplum-bilim Yazıları I, (Çev. ve Der. A. Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.